

Ühe kirja järgedes

Kaarel Irdi kiri Olaf Utile

Tiina Saluvere



Kaarel Ird Moskvast "Vanemuise" külaliskorralduste ajal 1967. a. aprillis. Foto: A. Osmulski. EKM EKLA, B-196:2

Eesti Kirjandusmuuseumi kultuuriloolises arhiivis säilitatakse legendaarse teatrimehe, "Vanemuise" kauaaegse juhi Kaarel Irdi isikuarhiivi, mis 2349 säilitusühikuga on üks suuremaid EKLA-s. Märkimisväärne on kirjavahetuste maht: 261 säilitusühikut Irdilt ja 758 Irdile – numbrid märgivad korrespondentide arvu, kirju on mitmeid kordi rohkem, sest enamasti on samalt isikult ikka rohkem kui üks kiri, mõne korrespondendiga aga sadadesse lehekülgedesse ulatuv kirjavahetus. Irdi enda kirjutatud kirju on tema fondis suhteliselt palju seetõttu, et Ird armastas kirjutada dikteerides, proovides nõnda üleskirjutaja peal oma mõtteavalduste mõju – ta oli näitleja kõige laiemas tähenduses, kellele publik oli alati oluline. Ise armastas ta naljatamisi öelda, et ta on nagu Kihnu Jõnni Mann: kust ma tean, mis ma mõtlen, kui ma ei kuule, mis ma ütlen. Seetõttu on arhiivi jaoks suur osa Irdi ametlikke kirju vähemalt dublikaatidena säilinud.

Irdi kirjavahetuse läbiv teema on võitlus "Vanemuise" eest: mitmežanrilisuse säilitamine, koosseisud, palgad, dotatsioon, ehitusprob-

leemid jne. Ja et Nõukogude ajal käis elamispinna jaotamine töökoha vahendusel, siis leidub siin nii mõnigi kiri, milles on juttu ühe või teise vanemuislase korterimurest, millele teatrijuht püüdis lahendust leida. On küllalt ka neid kirju, kus Ird võitleb mõne ärakeelamisohus oleva lavastuse eluõiguse eest ning kaitseb tollaste noorte lavastajate Hermaküla, Toominga jt. õigust uue otsinguile teatris. Tih-tipeale tuli samadest probleemidest kirjutada ja rääkida korduvalt, sest need, kelle ülesanne oleks pidanud olema lahenduste leidmisele kaasa aidata, eelistasid pigem "kaasa segada".¹ Nii kurdab Kaarel Ird Olaf Utile: "Viis aastat olen ma vahetpidamata kirjutanud ja rääkinud ühte ja sedasama. Ja ma pole saavutanud kõige pisemat tulemust. Ma tundun endale juba mingisuguse anakronismina, mingisuguse elust mahajäänud, elu mittemõistva vana tükikana, kes oma raugalikus nõmeduses kordab ühte ja sedasama."²

N. Liidus oli igasugune asjaajamine teatavasti mitmetasandiline – üleliiduline, vabariiklik ja linna tasand. Kõik vähegi olulisem oli

¹ K. Kask K. Irdile 28.06.1966. – KM EKLA, f. 307, m. 14:12, l. 11/14.

² K. Ird O. Utile 02.1974. – KM EKLA, f. 307, m.7:1, l.7/116.

muidugi liiduliste direktiividega ette määratud, kuid nendeski raamides oli teatav mänguruum. Paraku oli suur osa Eesti NSV kultuuriministritest üsna kultuurikauged inimesed, kelle jaoks isiklik karjäär oli kultuurist olulisem. Küllap seetõttu ongi kohalike ministrite käskkirjad jm. suunised sageli toda niigi ahtakest mänguruumi veelgi piiravad ning Moskvast saadetud juhtnööre dogmaatiliselt tõlgendavad. Irdi kirjades kohalikele kultuuriministritele leidub sel teemal küllalt palju iroonilisi torkeid. Ega asjata olnud Irdi üheks hüüdnimeks üldtuntud Vana Hirmsa kõrval ka Bürokratide Hirm. Ird oli neile ebamugav mitte ainult seetõttu, et ta käitus ettearvamatult, mitte ka seetõttu, et ta võis nii mõnegi ennasttäis bürokraadi halastamatult läbi sõimata, vaid eeskätt oma teadmiste ja sõnaosavuse tõttu. Tihtipeale oli ta üleliiduliste seaduste ja määrustega ilmselt paremini kursis kui ministriumiametnikud ning alati oli tal justkui varrukast võtta mõni sobiv tsitaat, millega oponendi suu sulgeda. Mõnikord oli Ird lõikavalt sarkastiline, näiteks siis, kui pidi pärast edukaid külalisesinemisi Moskvast ja riikliku preemia saamist minister Lausile aru andma, miks “Vanemuisel” tulude plaan täitmata jäi:

“Mis puutub preemiale esitamisse, siis tuleks kaaluda, kas tohib üldse nii väikese teatri näitejuhte nii paljude lavastustega nii kõrgetele preemiatele esitada, kuna nende lavastuste komisjonidele näitamine ja Moskvasse viimine tekitab igal juhul teatrile suurt kaudset ja otsest kulu. Teiseks tuleks kaaluda, kas ei peaks preemiaid saanud isikutele laskma saada preemiast need kulud hüvitada, sest au jääb igal juhul neile.”³

Õnneks leidis tolaeagsete funktsionääride hulgas siiski ka arukaid ja haritud inimesi, kelle abiga õnnestus nii mõnigi suurem lollus ära hoida. Üks selliseid mehi oli tollane EKP KK kultuuriosakonna juhataja Olaf Utt, kelle poole Ird sageli abi saamiseks pöördus. Ja kuigi probleemid, millest räägitakse, on samad,

erinevad need kirjad oluliselt neist saadetistest, mille adressaadiks olid kultuurikauged bürokraadid. Kummatigi sisaldub neis kirjades teatav annus ambivalentsust, sest enamasti on autor rõhutanud, et tegemist on isikliku kirjaga, mis ei eelda mingit ametlikku reageeringut, kuigi samas on selge, et just seda tegelikult oodataksegi.

Publitseeritav kiri⁴ pärineb aastast 1966. See kiri kajastab küllalt hästi neid probleeme, mida üks teatrijuht Nõukogude ajal pidi lahendama, samas aga on siin ka mõndagi seesugust, millega kaugeltki iga tollane teatrijuht ei tegelnud – siin peegelduvad nii ajalooline reaalsus kui ka üks võimalik strateegia selles reaalsuses toimetulemiseks. Teatavasti oli Ird kommunistliku partei liige aastast 1940, hiljem EKP Keskkomitee liige, NLKP XXVI kongressi saadik, ENSV Ülemnõukogu VI, VII ja X koosseisu saadik jne. – ta oli inimene, kellel oli küllalt tugev poliitiline positsioon. Mõistagi andis see avaramad võimalused oma teatri eest võideldes taktikaid valida. Samas on just Irdi poliitilised vaated ja teod tagasivaates põhjustanud kõige enam poleemikat ning negatiivseid hinnanguid. Ird oli liiga vastuoluline, et teda võiks lõpuni mõista, kuid ärgem unustagem, et “tema looja-egosse mahtus vähemalt kogu “Vanemuine”. Need mahupiirid ehk ongi määravad, kui ühe inimese hea ja kurja dialektikas orienteeruda püüame.”⁵

Ajal, mil see kiri on kirjutatud, seisib “Vanemuise” teater muutuste teelahkmel. Mee-nutagem, et vaid kaks aastat varem – aastal 1964 – oli teatris olnud tõsine kriisiolukord: peanäitejuht oli esitanud lahkumisavalduse, trupp oli lõhenenud kahte leeri. Väidetavalt oli selle põhjuseks H. Siimiskeri artikkel,⁶ mida arvukatel koosolekudel korduvalt arutati. Mõistagi ei saanud asi olla ainult ühes ajaleheartiklis. Samaaegselt oli lavakunstikateedri I lennu lõpetanu, “Vanemuises” nii mõnegi rolli mänginud näitleja ja noor kommunist Jaan Saul algatanud teatris allkirjade kogumi-

³ K. Ird A. Lausile 29.01.1968. – KM EKLA, f. 307, m. 3:16, l. 7/25–7/26.

⁴ KM EKLA, f. 307, m. 7:1, l. 1/1–1/19.

⁵ L. Tormis. Kaarel Ird... – TMK 1987, nr. 4, lk. 48.

⁶ H. Siimisker. Juubelijärgseid küsimisi-kostmisi, milles tehakse juttu William Shakespeare’ist, “Coriolanusest”, “Vanemuise” teatrist ja tema külastajatest. – Edasi 10.05.1964.



Olaf Utt ja Kaarel Ird [1980-ndatel].
Foto: K. Suur. EKM EKLA, B-156:234



Kultuuriminister Albert Laus
Kirjandusmuuseumis XIV Kreutzwaldi
päevadel 1970. a. Foto: E. Kivaste.

se Irdi vastu, eesmärgiga ta teatrijuhitoolilt kõrvaldada, kuigi “täna ei kujuta hästi ette, et keegi meist võiks Stanislavski meetodisse suhtumise asjus apelleerida Kremli poole – aga nii see tol korral paraku oli ja apelleerijaks ei olnud mitte elupõline teatripoliitik, vaid noor Melpomene rüütel,” kirjutab Kalju Komissarov 23 aastat hiljem.⁷

Ning tuletagem meelde sedagi, et vaid mõni aasta hiljem, kui on kirjutatud see kiri, sai “Vanemuisest” keskus, kus sündisid tollaste eesti noorte lavastajate Hermaküla, Toominga jt. esimesed lavastused, millest sai alguse nähtus, mida täna tuntakse teatriuueenduse nime all. Ja hoolimata sellest, et paar aastat tagasi oli üks noor mees püüdnud teda troonilt tõugata, asus Ird noorte mässajate poolele. “Kui poleks olnud Irdi tema tohutu autoriteediga, oleks mul ja nii mõnelgi teisel tollasel noorel lavastajal suud mulda täis löödud. Ta kaitses meid,” meenutab Komissarov.⁸

1940. a. “Vanemuise” etteotsa asudes deklareeris Ird noorusliku bravuuriga: “1940. a. juulist ei tööta “Vanemuine” enam sellel väikesel maalapil, mis ulatub Peipsi läänekaldast Läänemereni, vaid sellel tohutul maa-alal, mis

ulatub Nõukogude Liidu riigipiiri kõige läänepoolsemast servast Kamtšatkani.”⁹

Seda lauset võib tõlgendada poliitilise loojaalsuse avaldusena, samas aga ka soovina teha üks väike eesti teater tuntuks üle N. Liidu. Siin aimuvad juba nii mõnedki “Vanemuise” edasised arengud. 1960. aastatel oli “Vanemuisest” saanud teater, mida sõideti vaatama nii Moskvast kui ka Leningradist ja kus toimusid üleliidulised seminarid ja režiilaboratooriumid. Imetleti “Vanemuise” mitmežanrilisust (ehk “Vanemuist” kui kombinaatteatrit, nagu tol ajal oli kombeks öelda) – mudelit, mis Eesti Vabariigi aastatel oli omane paljudele eesti teatritele, kuid mis vaid “Vanemuises” raskustele vaatamata oli suudetud säilitada. Ird oli teatrijuht, kelle nimest sai tema teatri sünonüüm. Kui Ird oma eluõhtul resümeeris: “Minu parim lavastus on “Vanemuine”,¹⁰ võis aimata, et see eesmärk peitus juba tolles 40 aastat varem välja öeldud tõdemuses.

Kirja valis ja kommenteeris **Tiina Saluvere**
(*Eesti Kultuurilooline Arhiiv*)

⁷ K. Komissarov jt. Kaarel Ird... – TMK 1987, nr. 4, lk. 45.

⁸ Samas, lk. 45.

⁹ K. Kask, M. Säre (koost.). Vanemuislane Kaarel Ird. Tallinn, 1981, lk. 51.

¹⁰ SV 24.08.1979.

Tartu, 25. aug. 1966

Lp. sm. O. Utt

See kiri on isiklik kiri. Ja kuigi ta paratamatult puudutab ka Teie ametialalisi küsimusi, kirjutan ma teda Teile siiski mitte sellepärast, et Te olete ametikohal,¹¹ kus meil tuleb kokku puutuda, vaid palju aastaid kestnud isikliku tutvuse pärast, mille kestel ma enda arvates Teist alati olen väga lugu pidanud. Ma teen seda ka praegu. Kui ma seda ei teeks, siis ma seda kirja üldse ei kirjutaks. Või õigemini, ainult selle lugupidamise pärast ma üldse kirjutangi. Sest mul on väga kahju, et meie senini minu arvates väga otsekohene ja siiras vahekord minu poolt paaril viimasel kuul seda enam ei ole. Kuid mina ei talu ebasiirust inimeste vahel, kellest ma lugu pean. Ja kavaldan ma ainult siis, kui mul on tegemist kaabakatega, lontrustega ja muu taolise kahjuks paratamatu inimpraegiga, või moodsalt väljendudes defektidega inimtoodanguga.

Te teate, et ma olen kaks korda viimase paari-kolme aasta jooksul esitanud “Vanemuisest” lahkumise palve.¹² Ja kui ma praegu oma tunnetele järele annaksin, siis esitaksin ma kolmandat korda, või täpsemalt, oleksin ma pidanud selle lahkumisavalduse esitama kohe, kui ma Keskkomiteest välja tulin sellelt jutuajamiselt, millest võtsid osa peale minu sm. Lentsmann,¹³ sm. Laus¹⁴ ja Teie.

Mäletatavasti oli selle jutuajamise keskseks teemaks “Vanemuise” peanäitejuhi ja direktori ametkohtade ühendamine. Mäletatavasti ütles seal sm. Lentsmann, et see küsimus oli juba poolteist aastat tagasi ära otsustatud ja imestas, miks see polnud ikka veel lahendatud. Kuid sm. Laus ja Teie ei tahtnud ju ka siis seda küsimust mitte veel lahendada. Ja mul tuli sõna tõsisel mõttes see lahendus Teil välja pressida. Ma ei tea, võibolla olete Teie selle kui paratamatusega leppinud, kuid sm. Lausile on see ka nüüd ikka veel vastukarva. Ja me asume selles küsimuses ainult ajutise vaheerahu seisundis, mille taga on suur ja sügav teineteise mittemõistmine. Mina arvan, et sel kohtumisel sm. Lentsmanni juures oleks sm. Laus ja Teie pidanud veenma mind, et mina võtaksin kogu selle teatri juhtimise oma peale, ja mitte ümberpöörduvalt, nagu see praegu oli. Miks ma seda arvan?

Esiteks. Sellepärast, et nii on kogu maailma praktika, kui on üldse tegemist teatri kui loomingulise nähtega. Ainult seal, kus teater on puht-kommertsettevõte, on kommertsdirektor, kes palkab üldse kõik kunstnikud.

Teiseks. Mul on raske uskuda, et sm. Laus ja kahjuks ka Teie antud juhul ei tea, kui pidevalt on viimased paar-kolm aastat Nõukogude ajakirjanduses päevakorral direktori ja peanäitejuhi ametikohtade ühendamise nõue.¹⁵ Ja just selle nõude tulemusel fikseeriti juba möödunud aasta lõpul ka NSVL Ministrite Nõukogu määrusega direktori ja peanäitejuhi ametikohtade ühendamise võimalus. Täheandab, juba 1966. a. 1. jaanuarist peale oleks “Vanemuises” võidud need ametikohad ühendada ja mitte oodata, kuni ma seda jälle uuesti nõudma hakkam.

¹¹ Olaf Utt oli aastatel 1964–1969 EKP Keskkomitee teaduse ja kultuuri osakonna juhataja asetäitja, 1969–1983 EKP KK kultuuriosakonna juhataja.

¹² Kaarel Ird esitas kultuuriminister A. Lausile lahkumisavalduse 30.10.1963 ja 12.05.1964 (KM EKLA, f. 307, m. 3:16, l. 2/2 ja 3/3). Viimane oli seotud nn. Jaan Sauli mässuga ja H. Siimiskeri artikliga (vt. viide 6). Samas võib lisada, et Ird impulsiiivse inimesena ei mõelnud lahkumisavalduste esitamisel ilmselt alati päris tõsiselt teatrist lahkumisele, pigem oli tegemist omapärase protestivormiga. Irdi kirjast Olaf Utile 1974. a. veebruarist võib lugeda: “Varem, kui olid Ansberg ja Laus, oli mul vähemalt võimalik aeg-ajalt lahkumisavaldusi anda ja vähemalt sedasi ennast natukenegi trööstida. Nüüd ei ole enam isegi seda meest, kes annaks põhjust lahkumisavalduse andmiseks, sest Jürna suhtes ei ole mul mingeid pretensioone.” (KM EKLA, f. 307, m. 7:1, l. 7/116)

¹³ Leonid Lentsmann oli aastatel 1951–1971 EKP Keskkomitee sekretär.

¹⁴ Albert Laus oli ENSV kultuuriminister aastatel 1963–1973.

¹⁵ Ird kinnitati peanäitejuhi-direktori ametisse 1966. a., kusjuures ta oli ainus teatrijuht eesti teatris, kelle puhul need ametid pikemaks ajaks ühendati. Lühiajalisi katseid tehti mõni aeg hiljem “Ugalas” ja Vene Draamateatris.

Lugupeetud sm. Utt, kui Teiega oleks nii toimitud, öelge, missuguse järelduse sellest siis Teie oleksite teinud? Kuni mainitud NSVL Ministrite Nõukogu määruseni võis veel öelda, et puudub selliseks sammuks küllaldane seaduslik alus. Kuid vähemalt 1. jaanuarist peale oli juba see seaduslik alus olemas. Tähendab, küsimus oli mitte seaduslikus aluses, vaid selles, et Irdi ei usaldatud. Ja ei usaldata ka praegu. Ja kogu küsimuse praegune lahendus tuli ainult sellepärast, et kardeti Irdi-poolset järjekordset skandaali.

Et ministeerium Irdi ei usalda, ei ole mulle uudis. Sellega olen ma juba harjunud kui paratamatusega. Ja ma tean, kui ma tahan üldse töötada selle Ministeeriumi süsteemis, siis pean ma, nii raske kui see ka on, sellega leppima.¹⁶ Kurb olen ma ainult sellepärast, et praeguses küsimuses asusite ka Teie mind mitte usaldavale seisukohale. Ja kuna ma seda kunagi varem enda suhtes ei olnud märganud, siis on see eriti valus, nagu alati on valus, kui sa näed, et sind ei usalda inimene, kellest sa ise lugu pead.

Muidugi ma tean, et kui ma selle seisukoha esitaksin ametlikus kirjas, siis tõttaksid mulle kõik kinnitama, kuidas ma ikka eksin ja kuidas mind usaldatakse. Ja formaalselt võib fakti, et ma pressisin endale ühendatud peanäitejuhi ja direktori ameti välja, käsitada kui usaldust. Seda võtet on minu suhtes juba küll ja küll kasutatud ja kasutati ka viimasel eelpool mainitud jutuaajamisel kasvõi siis, kui mulle püüti selgeks teha, kuidas kellelgi ikka midagi selle vastu pole olnud, et “Vanemuiset” teha akadeemiliseks.¹⁷ Ometi teate Teie ju väga hästi, kui mitu korda ma ainuüksi Teile selles küsimuses kõlistasin ja kuidas kolm kuud kulus selleks, et ära saata Moskvasse vabariigi-poolne esildis.

On väga raske töötada süstemaatilise usaldamatuse tingimustes. Juba aastaid toimub minu ja Ministeeriumi vahel (tarvitan siin sõna “Ministeerium” selle sõna kõige laiemas mõttes, sest see puudutab paljusid isikuid ja ametnikke) omapärane sissisõda, mille üheks iseloomustavaks jooneks on jällegi see usaldamatus minu kui “Vanemuise” juhi vastu.

Korduvalt on juhtunud, et meie esitame kellegi teeneliseks kunstnikuks tegemiseks, kuid meie poolt esitatud inimest ei tehta teeneliseks, vaid tehakse inimene, keda me üldse pole esitanud, kusjuures ühtegi korda ei ole motiveeritud, miks meie esitus tagasi lükatakse. Kas siis tõesti E. Kivilo ja E. Salulaht¹⁸ väärivad vähem teenelise aunimetust kui kasvõi seesama Olly Ungvere, kes nüüd Pärnus sai teeneliseks? Või Aleksander Laar, kes “Vanemuise” teatris teenelise nimetust kannab?

Samasuguseid asju on juhtunud palkadega. Meie esitasime E. Kivilo uuele palgale. Tarifitseerimiskomisjoni koosolekul, millest ma ise osa võtsin, see palk kinnitati. Pärast aga muutis ja vähendas selle palga Ministeerium. Kuid “Vanemuise” peaadминистраatoril, inimesel, kes töötab äärmiselt halvasti, Ministeerium tõstis palka.

Praegu tuleks esitada uus kunstinõukogu. See peaks olema niisugune oma koosseisult, et ta kajastaks seda keerulist generatsioonide vahetamise perioodi, milles “Vanemuise” teater praegu on. Kuid ma ei julge seda esitada, sest ma kardan, et ka siin võib juhtuda seda, et Ministeeriumis tõmmatakse meie poolt esitatud isikud maha, nagu seda varem juba on tehtud.

¹⁶ Albert Laus oli üks kultuurikaugemaid kultuuriministreid ENSV-s. Olles lõpetanud vaid parteikooli, oli tal mõistagi raske reaalses kultuuriprotsessis sisuliselt kaasa rääkida, seda enam püüdis ta seda teha aga oma võimu kasutades. Kui vaadata Irdi fondis leiduvaid NSVL Kultuuriministeeriumi käskkirju, otsuseid ja suuniseid ning nende analooge Eesti NSV Kultuuriministeeriumilt, siis torkab silma, et kohalik võim on enamasti olnud keskvoimust rangem ning püüdnud oma suunistega Moskva direktiive veelgi karmistada, selle asemel, et neid võimaluse piires mahendada. Eriti kehtib see Albert Lausi ministriperioodi kohta. Tõenäoliselt on see üks põhjuseid, miks Ird 1960. aastatest alates asus järjest enam asju ajama otse Moskva kaudu – n.-ö. astme võrra kõrgemal tasandil. Muidugi eeldas see küllalt tugevat positsiooni Moskva võimukoridorides, mille Ird selleks ajaks oli saavutanud.

¹⁷ “Vanemuisele” anti akadeemilise teatri nimetus 1966. a.

¹⁸ Nii Elmar Kivilo kui ka Elmar Salulaht said ENSV teenelise kunstniku aunimetuse 1967. a.

Ka repertuaari küsimuses on nii mõnigi kord esinenud samasugust usaldamatust.

Keda siis ei usaldata? Kas mind kui spetsialisti või mind kui kommunisti? Praegusel momendil olen mina meie teatri peanäitejuhtide hulgas kõige pikema praktilise teatri juhtimise staažiga peanäitejuht.¹⁹ Mida siis ei usaldata? Kas minu praktilist tööd? Kui see nii on, siis oleks tulnud ju minu lahkumisavaldused vastu võtta. Või ei usaldata mind kui kommunisti? Siis ma arvan, et seda usalduse küsimust otsustab mitte Ministeerium, vaid EKP Keskkomitee. Ja ma olen kindel, et kui mul usaldus seal oleks puudunud, siis oleks mulle seda ka öeldud.

Praktiliselt tähendavad aga need sammud, kus Ministeerium ei kinnita teatri poolt esitatud palku, ei toeta teatri poolt esitatuid teeneliste aunimetuste saamisel, minu mitteusaldamist, minu autoriteedi mittetoetamist, vaid selle pidevat, süstemaatilist õõnestamist. See võrdub täiesti vargsel viisil liiva rattarummusse loopimisega.

Sellele usaldamatusele, mis väga takistab tööd, lisandub sügav mittemõistmine reas “Vanemuisesse” puutuvates põhiküsimustes, mis osalt tuleneb Ministeeriumi mõnede ametnike juures omalaadsest inertsist, osalt aga ka Ministeeriumi juhtide ja just sm. Lausi tõekspidamistest. Selle juured ulatuvad väga kaugele. Ja fakte võiks siin lugeda lõpmatuseni üles.

Kui “Vanemuist” peale oma esimest külaskäiku muusikalavastustega²⁰ uuesti Moskvasse kutsuti lavastustega “Õndsuse labürint”, “Lea” ja “Mina elan”, siis keelas Ministeerium selle külaskäigu ära, põhjendades, et see ei ole õige, kui üks teater käib kaks korda järjest.²¹ Kui aga pärast Draamateater ja “Estonia” käisid 2–3 korda järjest,²² siis oli see kõik normaalne. Tähendab, halb on ainult, kui “Vanemuine” käib 2 korda järjest. Teised võivad käia ka 3 korda järjest. Siis leidub neile mitte üksi keelajaid, vaid ka eestkostjaid ja rahaandjaid.

Akadeemilise nimetuse küsimust ma puudutasin juba eespool.

Juba mitu aastat on sellest juttu, et “Vanemuise” orkestris ei ole ühtegi 140 rbl. palka saavat orkestranti, kuigi palgareedel seda lubab vähemalt 15 inimesele, nüüd aga juba koguni enam kui 20 inimesele. Sest alles hiljuti laiendati keskorganite otsusega nende hulka, kellel on õigus taolisele palgale. Kuid “Vanemuises” ei ole endiselt ühtegi.

Viimase kunstilise koosseisu palkade tõstmisega on ka “Vanemuise” kooriliikmetel õigus saada palka kuni 100 rbl. Täna sa ei saa “Vanemuises” seda palka mitte ükski inimene. Tähendab, teoreetiliselt võiksime me seda saada siis, kui vähendaksime kellegi palka või vähendaksime koosseisu. Kuid sm. Laus on ainult möödunud poole aasta jooksul minu kuuldes mitu korda öelnud, et “Vanemuine” ei saa enne midagi, kuni “Estonia” veel 36 000 pole juurde saanud. Tähendab, ennem kui “Vanemuisele” on garanteeritud kasvõi minimaalsel määral see, mis seadusega on lubatud, tulevad käärid “Vanemuise” ja “Estonia” palkade vahel veel laiemaks teha. Mille nimel? Kas kunsti õitsengu nimel?

See olukord on veel talumatam ja mõistmatum sellepärast, et kõik viimased üleliidulised teatri-töötajate palkade reguleerimised toimuvad selles suunas, et vähendada kääre pealinnade akadee-

¹⁹ Ird oli “Vanemuise” teatri eesotsas aastatel 1940–1941; 1944–1949 ja 1955–1986. Siiani pole eesti teatris Irdi teatrijuhistaaži keegi ületanud.

²⁰ “Vanemuise” esimesed külalisetendused Moskvas toimusid 1956. a. Eesti kunsti ja kirjanduse dekaadil. Muusikalavastustega esines “Vanemuine” Moskvas esmakordselt 1960. a., olles ühtlasi esimene eesti teater, kes esines Kremli teatri laval. Mängiti G. Ernesaksa ooperit “Tuleristsed”, E. Kapi lasteoperit “Talvemuinasjutt” ja B. Kõrveri ooperetti “Laanelill”. Mõistagi oli Moskva-gastrollide üks olulisi eesmärke teatri tutvustamine Moskva kriitikutele ja kultuuriametnikele, kelle hinnangud võisid suuresti mõjutada teatri edaspidist käekäiku.

²¹ Kuna külalisetenduste jaoks eraldas ministeerium raha väljaspool teatril kinnitatud eelarvet, olenes ilmselt tõesti üsna palju ministeeriumi suvast, milline teater sõita sai.

²² Draamateater esines Moskvas 1958., 1960., 1963. ja 1964. aastal, “Estonia” külalisetendused Moskvas toimusid 1965. a., kuid üksikud solistid (eeskätt G. Ots ja H. Krumm) esinesid N. Liidu pealinnas korduvalt, 1961. a. andis “Estonia” Moskvas kontsert-etenduse NLKP XXII kongressi auks.

miliste teatrite ja teiste teatrite vahel. Ja see on õige, sest senini kehtiv akadeemiliste teatrite palkade süsteem on puhtakujuuline isikukultuse-aegne pärand, kus inimese väärtus ei olenenud tema võimetest, vaid tema geograafilisest asukohast. Ja on imelik, et samal ajal, kui üleliiduliselt püütakse seda olukorda parandada (selle parandamise hulka kuulub muide ka “Vanemuisele” ja mõningatele teistele provintsiteatritele akadeemilise nimetuse andmine), siis vabariigis püütakse iga hinna eest endist olukorda säilitada. Muidugi, selle peale võidakse mulle jälle vastata ja ongi vastatud, et pealinna teatritel on suured esinduslikud ülesanded. Mis siis? Mina tean väga hästi, et pealinna teatritesse juba üksi nende tohutute kõrvalteenistuste tõttu, mis seal pakuvad raadio, televisioon, kino jne., kogunevad vabariigi tugevamad loomingulised jõud. Ja seetõttu on seal kõrgema kategooria väärilisi lauljaid, näitlejaid, tantsijaid alati rohkem kui ükskõik millises provintsiteatris, kaasa arvatud “Vanemuine”. Kuid ebaõige on, kui pealinna teatris kandikuga üle lava käija saab rohkem palka kui provintsis Hamleti mängija. Ja seda olukorda ei sunni vabariigile peale mitte mingisugune määrus, vaid see on vabariigi puht sisemine küsimus.

Kuid kas ei näita juba viimaste aastate praktika, et ka “Vanemuisel” on täita väga suured esinduslikud ülesanded, mis sellest momendist, kui uus maja valmis saab,²³ kasvavad väga mitmekordseks. Sest kui praegu need sajad ja tuhanded Tartus toimuvatest üleliidulistest ja rahvusvahelistest nõupidamistest osavõtjad ei saa liikuda kesklinnas, ilma et neile silma ei hakkaks “Vanemuise” uus hoone, siis sellest momendist peale, kui see hoone valmis on ja teater töötab, hakkab nende hulgast ka mõni osa tahtma teatrisse minna. Praegu aga on minul küll mulje, et Ministriumil on täitsa ükskõik, mida nad seal näevad. Muidugi, mina tean, et tung pealinna jääb igavesti. Ja juba sellepärast ei vaja “Vanemuine” iialgi nii suurt palgafondi kui näiteks “Estonia”. Kuid seda rohkem õigust peab olema täisväärtuslikku tasu saada nendel vähestel võimekatel inimestel, kes ükskõik mis põhjustel provintsi jäävad. Veel enam, neile tuleb isegi astme võrra kõrgemalt tasuda, kui neile tasutakse Tallinnas. Esiteks sellepärast, et kompenseerida see väiksem kõrvalteenistuse võimalus. Teiseks sellepärast, et säilitada provintsis mingi põhikaader. Meie Ministrium aga seda ei taha või ei ole võimeline mõistma. Ma arvan siiski, et ei taha mõista. Sest mul on väga raske uskuda, et Ministriumis ei saada aru, et Epp Kaidu on tugevam lavastaja kui Paul Mägi. Ma puudutan seda küsimust ju veel kord sellepärast, et sellest on “Vanemuise” parteikoosolekutel, küll linnakomitees, küll igal pool palju juttu olnud.

Ja praegu on vabariigis niisugune olukord, et mul ei ole sellest kõigest mitte kuskil mitte kellelegi enam rääkida. Ja kõige vähem on mul võimalik ja mõtet sellest rääkida sm. Lausiga. Ma ei tea, kas Te mäletate, kuid juba eelpool mainitud jutuaJamisel Keskkomitees sm. Lentsmanni juures, kui ma tõstsin üles “Vanemuise” palkade küsimuse, siis vastas sm. Laus, et “Vanemuise” tehnilise koosseisu keskmised palgad on nüükuinii kõrgemad kui teistel teatritel. Ja selle peale ma ei ütelnud tõesti mitte midagi. Sest vaatamata sellele, et minul sõnaosavusest puudu ei näi tulevat, on olemas üks vestluse liik, kus mina muutun sõnatuks. Ja see toimub alati siis, kui mul on tegemist vestluspartneriga, keda ma pean arukaks, korrektseks inimeseks ja kui siis säärane inimene ütleb midagi, milles ei ole enam ei arukust ega korrektsust, kui see inimene hakkab minuga rääkima loogikaga, mis pärineb teisest planeetide süsteemist. Mina ei tea praegugi, kas “Vanemuise” kunstilis-tehnilise personali keskmine palk on kõrgem kui “Estonias” või Draamas või madalam. Ja mina ei tahagi seda teada, sest mina tean, et [“Vanemuise”] kõik kunstilis-tehnilised sektorid on koosseisult palju väiksemad kui “Estonias”. Ja isegi lapsele on selge, et kui ühes teatris on 4–5 juuksurit-grimeerijat ja teises 7–8, siis ei saa nende 4–5 inimese keskmine palk olla väiksem kui 7–8 inimese keskmine palk, kui natukenegi tunnistada inimestele võrdse töö eest võrdset maksmist. Kuid töö maht on ju “Vanemuises” vähemalt pooleteise-kordne kui mitte isegi kahekordne. Mispärast siis nõutakse, et

²³ “Vanemuise” uus maja avati 1967. a. sügisel.

“Vanemuises” peab inimene tegema kahekordse töö, lisaks veel väiksema palga eest kui teistes teatrites!

Kui ma mõtlen kõigele sellele, mis “Vanemuise” teatris on toimunud viimase 7–8 aasta jooksul, siis on see olnud ainult võitlus elementaarse eksisteerimise eest. Ja seda mitte ainult materiaalselt – majanduslikult, vaid ka kaadrite küsimuses. Ükskõik missugust inimest Tallinnas vaja on, see võetakse päevapealt. Ja keegi ei küsi, millega seda auku täita. Ainult siis, kui Tallinnas tekib mõni inimene, kes sinna ei kõlba ja kellest seal tahetakse kui tülikast lahti saada, nagu näiteks Generalova,²⁴ siis hakatakse seda energiliselt “Vanemuisesse” sokutama. Markus,²⁵ Lauter,²⁶ Väljaots²⁷ – kõik nad viidi “Vanemuisest” ära paari nädala jooksul. Kui Markus oli ära viidud, hakati otsima inimest, keda talle asemele panna. Ja samuti toimiti Lauteri ja Väljaotsaga. Keegi ei öelnud mulle kui “Vanemuise” peanäitejuhile: “Ära lavasta “Veneetsia kaupmeest”.²⁸ Me kavatseme Lauteri ära viia ja sul ei ole siis võibolla, kes seda peaosa mängib.” Keegi ei öelnud mulle: “Ära võta “Galilei elu”²⁹ plaani, sest võibolla Lauterit selleks ajaks enam ei ole.” Keegi ei öelnud mulle, et Väljaotsa kavatsetakse ära viia ega küsitud, missugust abi mul sel puhul vaja on. Kõik need üleviimised toimusid minu eest salaja, niisugusel viisil, mida rahvas nimetab varga kombeks. Mina ei ole kunagi eitanud ei sõnas ega teos kaadrite üleviimise vajadust ja õigust pealinna. Kuid ma ei saa nõustuda, et seda tehakse, ilma et üldse mõeldaks, mis siis jääb järele kohapeal.

Nagu ma juba ütlesin, elab “Vanemuine” praegu üle generatsioonide vahetust. Niisugust perioodi iseloomustab alati ja igavesti olukord, kus ühed tulevad ja teised lähevad, kus koosseisud lakkamatult muutuvad. Ja kuna meie maal veel kõigele sellele lisaks on näitlejatel õigus kahenädalasele ülesütlemisele ja äraminekule, ükskõik, mis ka teatris juhtuks, siis on meie maal selline periood veel eriti raske ja keeruline. Kuid see nõuab teatris väga painduvat kaadrite ja koosseisude poliitikat. Kuid ka selles küsimuses seisab Ministeeriumi ametkond kui murdumatu ja paindumatu kivisein ees, rääkimata sellest, et see ametkond raudse visadusega ei taha tunnustada teatri juhtkonna ühtki õiguste laiendamist, vaid ikka püüab kiskuda oma kontrolli alla seda, mis liiduliste määrustega nende kontrolli alla ei kuulu. Olgu siin kasvõi märgitud teatri kunstiliste koosseisude detailne jaotamine, mis liiduliste seadustega üldlimiitide piires on antud teatri juhtkonna otsustada. Just kaadri pideva muutumise tõttu tuleb ka selles koosseisus teha lakkamatult muudatusi. Ja kui neid lakkamatult muutuvaid koosseise peab Ministeeriumi ametnikkude lõbuks ikka ja jälle masinal ümber lööma,³⁰ siis on see kõige puhtakujulisem bürokraatlik paberite määrimine.

Kolm-neli aastat tagasi lahkusid “Vanemuisest” korruga Konservatooriumi ja ühtlasi “Estoniasse” ühekorraga Ivo Kuusk³¹ ja Illart Orav.³² Kui nad Konservatooriumi läksid, siis me rääkisime Väljaotsaga omavahel, et Illart Orav jääb “Estoniasse”, kuid Ivo Kuusk tuleb “Vanemuisesse” tagasi, sest “Estonias” on ikkagi Krumm, Karask, rääkimata Püvist ja Gurjevist, kuna “Vanemuisel”

²⁴ Ira Generalova oli aastatel 1953–1957 “Estonia” tantsija, hiljem Tallinna Koreograafiakooli õpetaja ja Rahvaloomingu Maja metoodik.

²⁵ Vambola Markus oli “Vanemuise” direktor aastatel 1949–1957, hiljem Kultuuriministeeriumi Kunstide (Teatrite) Valitsuse juhataja, Draamateatri direktor ja TTM teadusdirektor.

²⁶ Ants Lauter oli “Vanemuise” näitleja ja lavastaja aastatel 1951–1958 (1953–1955 kunstiline juht).

²⁷ Udo Väljaots töötas “Vanemuises” aastatel 1934–1961, algul koorilaulja ja tantsijana, 1944. aastast ka lavastajana, 1961–1977 oli “Estonia” peanäitejuht.

²⁸ K. Ird lavastas Shakespeare’i “Veneetsia kaupmehe” 1957/58 hooajal, Shylocki osas Ants Lauter.

²⁹ B. Brechti “Galilei elu” lavastas Ird 1960/61 hooajal, lavastaja poolt peaossa planeeritud Ants Lauteri asemel hakkas Galilei rolli mängima Helend Peep, “kelle näitlejanatuur Galileiks hästi ei sobinud” (K. Kask. Eesti teater 1940–1965, lk. 427).

³⁰ Irdi fondis leidub tõepoolest suurel hulgal “Vanemuise” koosseise, palganorme jms. puudutavaid pabereid.

³¹ Ivo Kuusk lahkus “Vanemuisest” RAM-i 1962. a., aasta hiljem “Estoniasse”, 1967. a. tuli siiski “Vanemuisesse” tagasi. Alates 1978. aastast taas “Estonias”.

³² Illart Orav, kes laulis “Vanemuise” kooris aastatel 1960–62, siirdus “Estoniasse” 1962. a., kus töötas surmani 1994. a.

on ainult Ani ja Lükki. Nüüd on see kokkulepe juba ammu-ammu unustatud. Peale Orava ja Kuuse läks veel Tartu Muusikakoolist konservatooriumi Kuslap.³³ Kuna samal ajal suri veel Enn Raa ja kohvleid pakkis Teo Maiste,³⁴ siis võtsime “Vanemuisesse” “Estonia” koorist kolm noormeest – Soone, Hinno, Robas. Nad olid kõik “Estonias” proovitud, kaalutud ja kerged leitud olevat. Elementaarne loogika ütleb, et auku, mis tekib teatris ühe tugevama lahkumisel, saab täita ainult sama tugeva või mitme nõrgemaga. Mitme nõrgemaga selles mõttes, et neist võib aja jooksul keegi välja kasvada. Tähendab, on vaja lahkunud ühe inimese asemel võtta koosseisu kaks. Veel enam. Ükski nendest nimetatud kolmest noormehes ei oma konservatooriumiharidust. Järelikult, nad nõuavad palju rohkem repetiitori-klaverimängija abi kui konservatooriumiharidusega lauljad. Tähendab, mida vähem on teatris põhjaliku ettevalmistusega lauljaid, seda rohkem peab olema repetiitoreid, kui tahetakse üldse mingit professionaalset taset saavutada. Siit tuleb kõige elementaarsem järeldus, et koosseisud teatris perioodil, mil seal toimub n.-ö. kollektiivi loomine, peavad olema mõnevõrra suuremad kui siis, kui kollektiiv on juba stabiliseerunud. Ministeriumi ametnikud aga seda mõistmast keelduvad.

Praegu on “Vanemuises” niisugune olukord, et B. Kõrveri operetis “1000 meetrit armastust”³⁵ mängib naispeosa H. Meier, kes läks teatrist konservatooriumi. Nagu Te ise teate, laulab V. Tormise ooperis “Luigeland”³⁶ peosa T. Maiste. Tallinnasse siirdus vastavalt oma erialale tööle ka E. Hermaküla.³⁷ Ka tema lubab “Vanemuises” edasi käia. Ja nüüd lisandus neile veel “Kuuba – mu arm”³⁸ peaosaline N. Redi, kes abielludes Eri Klasiga läks Tallinnasse ja lubab sealt külalisena käia.

Ühtegi neist neljast praegusel sekundil pole “Vanemuises” samaväärsega võimalik asendada. Kõik nad on aga lahkelt nõus oma osi edasi mängima, siis kui nendel töö ja elamine Tallinnas võimaldavad. See aga tähendab, et meie oma etenduste plaani koostamisel ei saa enam lähtuda otstarbekusest, vaid ainult sellest, kuidas võimalik on. Hästi. Me saame ka sellest üle. Kuidas aga saame me neile tasuda, kui meie mittekoosseisuline palgafond ei ole üldse ette nähtud niisugusteks asjadeks? Maiste viidi kiiresti “Estoniasse” ja nüüd peab “Vanemuine”, kellel on palju väiksem mittekoosseisuline fond kui “Estonial”, maksma talle oma väikesest fondist või loobuma üldse Maiste kasutamisest.

Te ise ju mäletate, kui palju vaeva tuli kulutada selleks, et Maistet üldse saada seda osa tegema. Ma jätan küsimuse kõrvale, kumb oli vabariigi kultuurielu seisukohalt tähtsam, kas Maiste mängimine operetis “Suudle mind, Kate” või Tormise ooperis. See on üks neist moraalsetest-esteetilistest küsimustest, mille suhtes olen ma lõplikult veendunud, et mina oma vananenud arusaamisega neis asjus ei leia iialgi ühist keelt ei “Estoniaga” ega ka Kultuuriministeriumiga. Kuid asjal on puht-praktiline ja materiaalne külg, mille lahendamine ei ole minu arvates mitte ainult “Vanemuise” sisemine asi, vaid millele peab mõtlema ka Ministerium. Lisaks mittekoosseisulisele tasule, mis eelarveliselt mõningal määral kattub näiteks kasvõi Hermaküla palgaga, mis tema lahkudes teatritele järele jääb, tulevad veel juurde nende inimeste komandeerimiskulud. Kuid “Vanemuisel” tuleb niikuinii oma komandeerimiskuludest katta kõik ehitusega seoses olevad kulud. Ka need kulud, kus meie töötajad peavad sõitma materjalide pärast, mida on kohustatud hankima ehitajad. Nii tuleb “Vanemuise” teatril oma dotatsioonist sisuliselt juurde maksta Ehitusministeriumile ja ka seda aidata üleval pidada oma püksirihma lakkamatu koomaletõmbamise arvel. Kõike seda aga Kultuuriministeriumis ei nähta.

³³ Voldemar Kuslap lõpetas Tartu Muusikakooli 1963. a.

³⁴ Teo Maiste siirdus “Vanemuisest” “Estoniasse” 1965. a.

³⁵ Epp Kaidu lavastus 1964/65 hooajal.

³⁶ K. Irdi lavastus 1965/66 hooajal.

³⁷ Evald Hermaküla töötas aastatel 1966 ja 1968–1970 ETV-s, olles siiski kohakaasluse alusel “Vanemuisega” seotud, 1966–1967 teenis aega sõjaväes, 1971–1983 taas “Vanemuise” näitleja ja lavastaja.

³⁸ R. Hadžijevi opereti lavastas E. Kaidu 1965/66 hooajal.

Kui need lavastused kukuvad “Vanemuisest” praegu välja sellepärast, et “Vanemuisel” pole mittekoosseisulist fondi, millega maksta neile solistidele, siis tähendab see kogu teatri majandusplaani mittetäitmist. Ja see mittetäitmine tuleb ka siis, kui meie nende kolme inimese asemele ükskõik kelle kiiresti asemele õpetame. Sest “Kuuba – mu arm” on lavastatud läbinisti, arvestades, et peaosaline on laululiselt nõrgem, kuid tantsijana tugevam.

Kui kokku võtta, kui palju on Kaidu viimastel aastatel “Vanemuises” vanadesse lavastustesse pidanud uusi [osataitjaid] sisse viima, siis on ime, et ta üldse veel midagi uut on lavastanud. Kuid meie Kaiduga tahame mõlemad veel olla ka natukene kunstnikud. Ja juba sellepärast me ei taha oma viimast jõuraasukest kulutada lakkamatutele ümberõpetamistele. Muidugi. Kõiki neid küsimusi võiks ja peaks lahendama Ministeeriumi juhtkond. Kuid ikkagi jälle seesama jutuaajamine Keskkomitees näitas ju väga selgelt, et sm. Laus kas ei taha või ei saa aru, milles küsimus seisab, või tal ei ole lihtsalt aega niisugustesse küsimustesse süveneda. Ministeeriumi ametnikkonnal on aga oma rutiin olemas ja viimane lähtub sellest. Ja selle rutiini kõige iseloomulikumaks jooneks on “Vanemuise” teisesordilisus. Ja sellest tuleneb “Vanemuise” juhtkonna ignoreerimine “Vanemuise” küsimuste arutamisel ja otsustamisel.

Mäletatavasti oli juttu, et “Vanemuise” akadeemiliseks tegemine toob akadeemiliste palkade näol lisakulu üle 30 000 rbl. Kuidas see 30 000 on saadud, ükski inimene “Vanemuise” juhtkonnas ei tea. Aga ometi on “Vanemuisega” lugu nii, et ei saa “Vanemuise” muusikalavastuste kollektiivide palka tõsta automaatselt “Estonia” senisele tasemele ja samal ajal jätta draama osas raha puudumisel palgad kunstlikult madalaks. See ju tähendab selle teatri kollektiivi kui terviku lõhkumist.

Ja niisama on lahendamata puhkuse küsimus, mis sel aastal väga rumalasti juhtus. Sm. Laus lubas samal jutuaajamisel Keskkomitees Teie ja sm. Lentsmanni juuresolekul, et kui teater ei vaja täiendavat dotatsiooni, siis tema ei vaidle vastu akadeemilisele puhkusele. Ma läksin Tartusse tagasi, korraldasin kogu töö vastavalt ümber, võtsin isiklikult omale tohutu lisakoormuse “Paunvere” lavastuse näol. Ja siis selgus, et ei saa akadeemilist puhkust, et vabariigil pole õigust seda küsimust otsustada. Esiteks. Miks “Estonia” puhul oli vabariigil see õigus ja “Vanemuise” puhul ei ole? Teiseks. Miks ei taotletud seda õigust siis Liidu vastavatelt organitelt? Ja lõpuks, kui tekkis selline olukord, et sm. Furtseva³⁹ ütles, et see on vabariigi asi ja vabariik ütles, et see on üleliiduliste organite asi, miks siis ei viidud seda küsimust lõpuni välja? Aga sellepärast, et see on ju jälle “Vanemuise” küsimus, mida ikka alles siis lahendama hakatakse, kui Ird pool aastat on määratsenud ja karjunud.

See olukord kestab edasi tänase päevani. Kui ma rääkisin “Vanemuise” kunstilisest koosseisust, siis hakkas sm. Laus rääkima, kui palju on “Vanemuine” dotatsiooni juurde saanud. Kuid “Vanemuise” kunstiline koosseis oli 1963. a. jaanuaris 154 inimest ja 1966. a. jaanuaris samuti 154 inimest. Ja “Vanemuise” draamakollektiivi palgad on selles vahemikus 3050 rbl-lt 3405 rbl-le. Kuid majandustehniline personal ja autojuhid on 29 üksuselt kasvanud 37 üksusele ja palgafond 1228 rbl-lt 2400 rbl-le. Ja seda uue maja arvel. Sest Ministeeriumis valitseb reegel: mitte midagi muuta “Vanemuise” suhtes, milleks ei ole otseselt liidulist määrust. Ja kui tuleb liiduline määrus, siis täita sellest miinimum. Sm. Laus ütleb, et “Vanemuine” on suhteliselt saanud rohkem juurde kui teised. Aga kas Draamateatris ja “Estonias” on toimunud varem niisuguseid isegi palkade vähendamisi, nagu seda tehti “Vanemuises”⁴⁰ selleks, et seda teatrit üldse säilitada? Praegu on “Vanemuine” tehtud

³⁹ Jekaterina Furtseva oli aastatel 1960–1974 NSVL kultuuriminister.

⁴⁰ Arvatavasti on silmas peetud 1949. a. dotatsioonide kärpimist, mille käigus “Vanemuise” dotatsioon vähenes 2 725 000 rublalt 1 635 000 rublale, “Estonial” aga 4 000 000 rublalt ca 3 000 000 – 3 500 000 rublale. 1957. aastaks oli “Estonia” dotatsioon tõusnud 4 500 000 rublale, s.t. 1948. a. tase oli ületatud, “Vanemuise” dotatsioon oli aga vaid 2 500 000 rubla – seega vähem kui 1948. a. enne dotatsioonide kärpimist. (Öiend RT “Vanemuine” koosseisude kohta. – KM EKLA, f. 307, m. 194:6, l. 11)

akadeemiliseks teatriks. Praegu on vabariigile antud õigus teatritele dotatsiooni määrata. Sellega on vabariigile antud nii moraalne õigus kui ka praktiline võimalus “Vanemuise” olukorda radikaalselt parandada, kui selleks vaid Ministeeriumil vähegi tahtmist on. Selles tahtmises aga mina kahtlen väga. Ja kahtlen sellepärast, et juba praegu oleks olnud võimalik mõndagi teha, mis aga tegemata on jäetud. Miks see nii on? Ma seda ei tea. Kuigi ma ei saa tundest lahti, et siin on vähemalt täiendavaks põhjuseks minu isik, seesama usaldamatus, lõpuks täiesti erinev arusaam terves reas teatrikuultuurilistes põhiküsimustes. Kuni taolise küsimuseni, et sm. Laus ei saa tänase päevani aru, et mina ei taha “Estoniast” rohkem dotatsiooni saada, vaid vastupidi, uhkuse rohkem dotatsiooni saada jätan ma rõõmuga “Estoniale”. Minu uhkus on Nõukogude Liidus kõige odavamalt teha ka ooperietendusi. Ma nõuan ainult, et inimesed, kes minuga koos töötavad, saaksid need tasud, need töötingimused, milleks neil on õigus seaduste ja oma võimete järgi.

Kui ka kõigele eelpool öeldule lisan veel kasvõi niisugused faktid, nagu Tartu teatrikriitikute sektsiooni loomine,⁴¹ kuhu organiseeriti kõik need kriitikud, kes avalikult ajalehes nõudsid Irdi teatrist minema kihutamist,⁴² et Karin Kase “Sirbis ja Vasaras” avaldatud artiklist⁴³ maha tõmmati “Vanemuist” puudutav osa, et “Edasi” sama eelpool mainitud teatrikriitikute sektsiooni poolt organiseeritud arutluskoosolekul avaldas Moskva seltsimeeste sõnavõttud moonutatult,⁴⁴ et “Sirp ja Vasar” “Estica” rubriigis avaldab kõik keskajakirjanduses ja teistes liiduvabariikides avaldatud materjalid, “Vanemuise” kohta aga ainult ühe sajast, ja sedagi siis, kui seal midagi kritiseerivat leidub. (Olgu viimastena märgitud sel suvel “Ogonjokis” ja “Sovetskaja Kulturas” avaldatud kirjutised,⁴⁵ mille olemasolu isegi ei mainitud ei “Sirbis ja Vasaras”, ammugi veel mitte “Edasis”), siis, ma arvan, ei tule imestada mitte seda, kuidas ma närviliseks olen muutunud, vaid pigem imestada seda, kuidas mu närvid ikka veel vastu peavad.

Kui me 1944. a. Nõukogude Liidust tagasi tulime, oli mul võimalik valida ükskõik missugune koht Nõukogude Eesti teatris, sest tarvitades Laossoni⁴⁶ ja temataoliste terminoloogiat – kõik võtmeasendid vabariigis olid minu sõprade käes. Ma valisin “Vanemuise”, sest ma teadsin, et seal tulijate ja kodumaal olijate hulgas ei olnud ühtki teist, kes nendest varemest, sellelt täiesti tühelt kohalt oleks vaevaks võtnud üles ehitada täiesti uut teatrit. Minu jaoks oli aga “Vanemuise” teater osa eesti kultuurist. Minu jaoks oli ta niisama väärtuslik ja püha nagu Kirjandusmuuseumi käsikirjade kogud, nagu ülikooli raamatukogu, nagu Etnograafiamuuseumi kogud, mida tuleb säilitada ja hoida kasvõi mõne inimese elu hinnaga. Ja sellepärast tulin ma 1944. a. “Vanemuisesse”. Ja sellepärast olen ma korduvalt loobunud kõikidest pakkumistest väljaspool vabariiki, isegi üksikutest külalislavastustest, mida mulle on palju rohkem pakutud kui ühelegi teisele eesti lavastajale. Ma tean, kui ma praegu “Vanemuisest” ära läheksin, siis ei ole veel praegugi ühtki inimest, kes suudaks teatri taset säilitada. Ja ma ei tea ka, kas mina seda suudan. Eriti tingimustes, kus mind kas

⁴¹ ETÜ Tartu kriitikasektsioon, mille juhiks sai A. Nagelmaa, asutati 1966. a. kevadel.

⁴² Mõeldud on ilmselt 21.06.1964 ajalehes Edasi avaldatud artiklit “Teatriprobleem ootab vastutustundlikku lahendamist”, millele olid alla kirjutanud A. Järv, A. Luur, A. Nagelmaa ja Ü. Tont. Artikkel ilmus poleemika käigus, mille vallandas H. Siimiskeri artikkel 10. mai Edasis (vt. viide 5) ja seal antakse mõista, et “Vanemuise” probleemide lahenduseks võiks olla peanäitejuhi väljavahetamine.

⁴³ Kas on mõeldud Karin Kase artiklit “Kui üks pluss üks pole kaks”, mis ilmus Sirbis ja Vasaras 29.07.–12.08.1966 ja kus muu hulgas on juttu ka “Vanemuisest”, või mõnda varasemat, pole päris selge.

⁴⁴ A. Luuri sulest ilmunud ülevaade “RAT “Vanemuise” 96. hooaeg” 10.07.1966 Edasis kajastab 21.06.1966 toimunud arutelu, kus osalesid ETÜ Tartu kriitikasektsiooni liikmed, “Vanemuise” ja Edasi esindajad ning Ülevenemaalise Teatriühingu nõukogude dramaturgia kabineti töötaja A. Nimvitskaja ja NSVL Kultuuriministeri muusikaliteratuuri repertuaari kolleegiumi liige T. Leontovskaja.

⁴⁵ Siin on mõeldud 02.08.1966 Sovetskaja Kulturas ilmunud N. Toltšenova artiklit “Počerk teatra” ja 1966. a. Ogonjokis nr. 29 sama autori sulest ilmunud artiklit “Baltijskie vstreči”. SV “Estica” rubriigis pole need artiklid tõepoolest kajastamist leidnud.

⁴⁶ Max Laosson – tuntuim nn. kodanlike natsionalistide paljastaja 1950. a. ja kirjanduse ümberhindaja stalinistlikest printsiipidest lähtuvalt.

peaaegu mitte sugugi või äärmisest vähe abistatakse. Ja just praegu, [mil ma], ainuüksi juba sellepärast, et ma olen 57-aastane, nõuaksin rohkem abi, saan ma seda kõige vähem. Sest Kultuuriministeeriumis on varem olnud inimesi, kes tõesti on püüdnud aidata kaasa. Niisugused inimesed olid Puusepp, Lea Tormis,⁴⁷ Ants Sõber.⁴⁸ Nüüd aga on neid jäänud küll väga väheseks. Vast ainult V. Ojamaa,⁴⁹ ja kui kisa väga suureks ajada, ka P. Uusman.⁵⁰

Meie viimasel jutuajamisel Keskkomitees ütlesite Teie, et mina ei peaks pahanama nii palju Ministeeriumi ametnike üle ja neid sõimama, vaid õpetama. Kulla seltsimees Utt, miks Te seda mulle ütlete? Te minge ja ütlege seda Ministeeriumi ametnikkudele. Praegu me läheme tülli ju mitte sellepärast, et mina neid tahan õpetada, vaid et nemad mind tahavad õpetada. Nad on ju veendunud, et andis jumal ameti, andis ka tarkuse. Ja selle tarkusega nad mind õpetavad. Ja nende õigust mind õpetada toetab moraalselt ka Ministeeriumi juhtkond, selle asemel, et kasutada mind oma ametnikkude õpetamiseks.

Vabandage, et mu kiri sai väga pikk. Kuid ma tahtsin vähemalt ühe kümnendiku oma südamele ära ütelda. Ja ütelda ära ilma õigustamiseta ja kavaldamiseta, nii nagu ma Teiega rääkisin vanasti, enne meie viimast jutuajamist sm. Lentsmanni juures.

Võibolla jääb see minu poolt viimaseks taoliseks.⁵¹ Sest suusõnal ma neist asjadest enam ei suuda rääkida. Ja ei suuda juba sel lihtsal põhjusel, et ma ärritun selle juures nii, et see muutub mu tervisele ohtlikuks.

Ma ei taha, et selle kirja tulemuseks oleks jälle mõni taoline kohtumine Keskkomitees, kus üksteisest mööda räägitakse ja samal ajal igaüks oma vanale seisukohale jääb ja ka praktiliselt kõik vana moodi jääb. Ma ütlen Teile täie siirusega, et niisugusel tasemel ja niisuguses stiilis, nagu sm. Laus sm. Lentsmanni juures rääkis, ma kaasa vestelda ei oska. Lakkamatult Keskkomitee sekretäride juures istuda ja ministri peale kaevata ma ka ei taha. Teile ma kõlistasin sagedasti, lähtudes lihtsalt meie isiklikust heast kontaktist. Ja ka sellepärast, et mul oli tunne, et ka Teie minusse suhtusite usaldavalt ja mõistvalt. Ma olen Teile tänulik mitmes asjas nii isiklikult suure abi eest mu raamatu puhul,⁵² kui ka paljude asjade eest, mis Te olete “Vanemuise” heaks teinud. Ma pean Teist väga lugu. Ja ainult sellepärast ma kirjutasin selle kirja, mis on minu jaoks isiklik kiri Teile ja millesse Te võite suhtuda, nagu Te heaks peate. Kuna see on isiklik kiri, siis ei kohusta see Teid absoluutselt mitte millekski ja ma ei tahagi Teid millekski kohustada. Ma olen niisugune vana narr, kes ikka veel tunneb [rohkem] muret selle üle, mis tema kohta peale surma öeldakse, kui selle üle, mis üks või teine mõtleb temast eluajal. Ja ma ei salga, et selle kirja kirjutamisel ma mõtlesin ka sellele. Ühelegi kroonuametnikule ma sellist kirja kirjutada ei saa, sest see on kroonuametnikkude jaoks liiga pikk. Ja meil on nii palju kirju kroonuametnikkudele, et nad peavad olema lühikesed, sest siis pole vaja vaeva näha nendesse süvenemisel. Ja kõik võib edasi minna sissekulunud vanades rööbastes.

Kuivõrd Teie olete endine literaat, siis olete Teie harjunud ka pikki käsikirju lugema. Lühemalt aga sellest kõigest rääkida saab ainult paari sõnaga, mis kõige viisakamalt öeldes võiksid kõlada nii: “Mingud kuradile kõik!”

⁴⁷ Teatriteadlane Lea Tormis oli kultuuriministeeriumi Kunstide Valitsuse repertuaaritoimetaja aastatel 1956–1959, vahetult pärast GITISE lõpetamist.

⁴⁸ Helilooja Ants Sõber töötas ENSV Kunstide Valitsuse vaneminspektorina aastatel 1954–1957.

⁴⁹ Vera Ojamaa oli aastatel 1951–1953 Kunstide Valitsuse õppeasutuste osakonna vaneminspektor ja osakonnajuhataja, aastatel 1953–1976 Kultuuriministeeriumi repertuaarikolleegiumi liige.

⁵⁰ Paul Uusman oli Eesti NSV kultuuriministri asetäitja.

⁵¹ See kiri ei jäänud kaugeltki viimaseks seesuguseks. Ajutine arusaamatus Irdi ja Uti suhetes lahenes õige pea. Edaspidi oli just Olaf Utt paljude aastate jooksul see, kelle poole Ird “Vanemuise” muredega pöördus, olgu siis selleks, et need lihtsalt veel kord südamele ära rääkida, või selleks, et Uti kaasabil ühele või teisele probleemile lahendust leida.

⁵² Olaf Utt oli Irdi esimese raamatu “*Ceterum censeo* ehk Jahedate suvede jutte” (1965) toimetaja. Uti märkused raamatu käsikirja kohta leiduvad Irdi arhiivis.